

РЕЦЕНЗИИ

Димитър Шалапатов

КНИГА, ЗАДЪЛЖИТЕЛНА ЗА ВСЯКА БИБЛИОТЕКА*

Книгата „Етническото прочистване на българите в Източна и Западна Тракия и Мала Азия (1903-1913-1923)” на големия български изследовател, дописен член на БАНИ Стоян Райчевски, е труд, който можем да сравняваме с книгата на акад. Любомир Милетич „Разорението на тракийските българи през 1913 г.” Авторът е структурирал съдържанието в четири раздела - два за Източна Тракия и по един за Мала Азия и Западна Тракия. Първият от тях съдържа дипломатически документи, съставени от български представители в Одрин и Цариград, за разорението и опожаряването на българските селища в Източна Тракия при потушаването на Илинденско-Преображенското въстание от 1903-а и годините непосредствено след него. Такива дипломатически документи в третия раздел проследяват и насилственото прогонване на българите от Мала Азия през 1914 г. Останалите два раздела съдържат сведения от бежанците съответно от Източна Тракия през 1903, 1913 и 1923 г. и от Западна Тракия - 1913 и 1920-1923 г., записани собственооръчно от тях самите или диктувани на служебни лица при провеждане на анкета за установяване на заграбените им имоти и имущество в родните места, откъдето са били прогонени насила. Особено ценно е, че тези документи, издирени от автора от архивите, се публикуват за първи път и допълват с автентичен документален

материал ужасната картина на осъщественото през първата четвърт на XX век етническо прочистване на българите от Източна и Западна Тракия и Мала Азия.

В главата от книгата си за първото етническо прочистване в Европа през XX век авторът ни запознава последователно с периодите на етническото прочистване в Източна и Западна Тракия и Мала Азия, започвайки с последствията от голямото въстание на българите от Македония и Тракия през 1903 г., когато са избити няколко хиляди души, ограбени и опожарени хиляди къщи. Над 20 хиляди души са принудени да избягат в България. Държавата ни е загрижена, че ако това население се приюти на нейна територия, то останалото в Турция българско население ще бъде подложено на още по-голям натиск, което ще доведе нови бежански колони. Под влияние на европейското обществено мнение и дипломацията още през ранната есен на 1903 г. започват преговори между България и Турция за връщането на бежанците по родните им места. След дълги и продължителни преговори, които завършват на 26 март 1904 г., се подписва споразумение, което задължава турската страна да допусне всички българи, които са напуснали домовете си заради въстанието, да се завърнат в домашните си огнища, като получат и подкрепа за възстановяване то на унищожените си жилища. Официално това споразумение не се прилага. Местните административни власти по всякакъв начин пречат на завръщането на бежанците. Не им дават помощи, не връщат заграбените от местното турско население имоти. Някои от бежанците са арестувани за измислени минали прегрешения. Българското правителство поставя ултимативно въпроса за завръщането на бежанците, за освобождение на осъдените и отмяна на забраните за практикуване за учители и свещеници. Предвидените в споразумението спогодби между двете страни не се подписват.

За двуличната политика на Високата порта откриваме данни в указание от дворцовата канцелария до Великото везирство с дата 11 септември 1904 г., с което се нарежда: „Понеже не е в интерес на Османската Империя да се увеличава българското население в Одринско, да не се разрешава на забягналите на времето си българи да се завърнат”. Тези надменни действия на Турция с погазване на основни човешки права на живеещите там българи водят до Освободителната балканска война, за която основен инициатор е България. Война, която води до сбъдването на националния идеал - живот на почти всички българи в една свободна България. Но това, което завоюваха с героизма си българските войници, с лека ръка бе пропиляно от царя мегаломан Фердинанд и некадърни политици. Така се стигна до геноцида над българското население в Източна и Беломорска Тракия. Заради алчността на довчерашните съюзници във войната Гърция и Сърбия страната ни започва да воюва с тях. България вярва, че Великите сили са гарант за Лондонския мирен договор и че Турция няма да посмее да го наруши. Затова насочва всичките си войски срещу доскорошните си съюзници. Турция отначало прониква плахо в териториите, отредени ни от Лондонския мирен договор, но след като не среща никаква съпротива, навлиза изцяло с огън и меч в старите си предели, като подлага на унищожение живеещото там българско население.

Четейки книгата на Стоян Райчевски със спомените на оцелелите българи от тези земи, осъзнаваме, че дори и академик Милетич не е бил толкова изчерпателен в описанието на ужасите, които са преживели нашите сънародници. Разбираме, че географията на злодеянията, които са извършени над беззащитното българско население, е още по-голяма, отколкото знаем благодарение на епохалния труд на акад. Милетич. Научаваме и за селища, които по своя етнически състав

са турски, но в тях, макар и малобройно, е имало и българско население, което се занимавало основно с търговия и занаятчийство. Преди време, когато книгата се подготвяше за печат, се бях запознал с нейното съдържание и споделих с автора именно тези мои констатации, а той от своя страна ми каза, че потенциалният издател се колебаел, тъй като книгата се препокривала с тази на Милетич в частта си за погромите през 1913 г. Това твърдение ми се стори като бягане от поет ангажимент и тогава предложих на г-н Райчевски книгата да види бял свят под егидата на Тракийския научен институт-филиал Хасково. За добро или лошо тя се намерила своя издател - Иван Гранитски с неговото издателство „Захарий Стоянов”.

В книгата е отделено място и на историята по прогонването на една малко известна за широката ни общественост част от народа ни, живееща в Турция - малоазийските българи. В този раздел се запознаваме с дипломатическата кореспонденция основно между генералното ни консулство и правителството на Царство България. Проследени са много ясно причините за невъзможността на оставането на българите по родните им огнища. Те биват подложени на грабежи, убийства и други издевателства. Посочва се, че турското население, живеещо в България, се чувства спокойно и не желае да напусне страната ни, за да могат българите от Мала Азия да заменят имотите си с тях. Накрая това население, наброяващо близо 10 хиляди души, е принудено да напусне родните си огнища, без да му бъде разрешено да вземе нищо от своето имущество. България осигурява кораби, с които то е извозено до Варна, Бургас и Дедеагач, който по това време - пролетта на 1914 г., е в пределите на Царство България.

В последния раздел от книгата си авторът е издирил спомени на прогонени българи от Западна Тракия, една част от

тях за 1913 година, която много добре е застъпена в книгата на акад. Милетич, но в голямата си пълнота те представят събитията в Беломорска Тракия в периода 1920-1923 г. Период, за който знаем от книгите на Анастас Разбойников „Обезбългаряването на Западна Тракия 1919-1924 г.” и на д-р Кирил Бакърджиев „Доганхисар – Градец по чужди земи и брегове”. Ще си позволя да дам лична оценка за този период, тъй като моето семейство е дало тогава четири жертви, позовавайки се на сведенията в книгата на Стоян Райчевски, дадени от бежанците през 1924 г. Над българското население, вкусило от свободата на майка България, но предпочело да остане да живее в родна Тракия под гръцка власт, е извършен геноцид, подобен на този, осъществен от Османската империя над беззащитното българско население в предходните години. Ако го сравняваме процентно на дадените жертви спрямо оцелелите, то той е и по-голям. При заточението по островите само село Домуздере дава близо 300 жертви. Подобен брой жертви дават и селата Доганхисар, Дервент, Чобанкьой, Сачанли, Манастир и др.

Изводите, които можем да направим от прочетеното в книгата, е, че България губи безвъзвратно голям брой население, пренесено в жертва от нашите злосторни съседи. Голяма част от територията ѝ пък е орязана вследствие на злополучните за нас Междусъюзническа и Първа световна войни. „Етническото прочистване на българите в Източна и Западна Тракия и Мала Азия (1903-1913-1924)” от Стоян Райчевски дава свой съществен принос в историческата ни наука.

*Стоян Райчевски, „Етническото прочистване на българите в Източна и Западна Тракия и Мала Азия (1903-1913-1923)”, изд. „Захарий Стоянов”, С., 2014